

**ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ - ΜΑΓΝΗΤΕΣ:
(ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΣΤΟΝ ΤΥΠΟ)¹**

1. Εισαγωγή

Η μεταφορά, ως μέσο διοχέτευσης της κοινής εμπειρίας σε νέα κανάλια γνώσης, ώστε να διευρύνεται ο τρόπος σκέψης και γλωσσικής έκφρασης, αποτελεί θέμα εκτενούς βιβλιογραφίας, που αρχίζει ήδη από την «Ποιητική» του Αριστοτέλη και, συνεχώς εμπλουτιζόμενη, φθάνει ως το σύγχρονο θεωρητικό προβληματισμό.

Η έρευνα, αποδεσμευμένη πλέον από τη μελέτη της μεταφοράς αποκλειστικά και μόνο στο λογοτεχνικό κείμενο — όπου παίζει κύριο ρόλο στην αισθητική προβολή του μηνύματος —, στρέφει ήδη την προσοχή της στη χρήση της μεταφοράς και στον καθημερινό λόγο² — γραπτό ή προφορικό. Και εδώ ο ρόλος της δεν είναι απλά διακοσμητικός, αλλά αναγκαίος, ώστε η εξέταση της φύσης και λειτουργίας της να θεωρείται σημαντική και απαραίτητη για την αποκάλυψη του γνωστικού, βιωματικού και πολιτισμικού φορτίου κάθε λέξης, την κατάκτηση της μητρικής ή ξένης γλώσσας³ αλλά και για την κατανόηση του μηχανισμού λειτουργίας των διαφόρων κειμενικών τύπων, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στη συνέχεια του άρθρου.

Στην παρούσα μελέτη θα ασχοληθούμε με τη χρήση και λειτουργικότητα της μεταφοράς στο κείμενο της εφημερίδας, όπου η παρουσία της είναι εντονότατη. Η δημοσιογραφική πένα χρησιμοποιεί, κατά κόρον, τη μεταφορά τόσο στους τίτλους, όσο και τον κυρίως κορμό των άρθρων. Η έρευνα της μεταφοράς στο κειμενικό αυτό είδος αποσκοπεί στη διασάφηση της χρήσης και λειτουργίας της, στην ερμηνεία της συχνότατης παρουσίας της, όσο και της συμβολής της στην προώθηση των στόχων του δημοσιογραφικού κειμένου.

Ειδικότερα, η προφανής ανάγκη μιας πραγματολογικής εξέτασης της μεταφοράς⁴ στρέφει το ενδιαφέρον μας στο περιβάλλον εμφάνι-

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τις συναδέλφους Γεωργία Κατσιμαλή και Αμαλία Μόζερ για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις και υποδείξεις τους σχετικά με το περιεχόμενο και τη μορφή της παρούσας εργασίας. Φυσικά, οι όποιες ελλείψεις θαρύνουν εμένα προσωπικά.

2. Norppen 1988, 140.

3. Panagoroulou 1991.

4. Δημητρακοπούλου - Μόζερ 1990, 472-473.

σής της, αλλά και την προθετικότητα της επιλογής της, στοιχεία απαραίτητα για την ερμηνεία της.

Τη μελέτη μας θα προσπαθήσουμε να στεγάσουμε κάτω από την πραγματολογική θεωρία της συνάφειας (relevance) των Sperber - Wilson, γιατί, κατά τη γνώμη μας, προσφέρει το κατάλληλο πλαίσιο ερμηνείας των μεταφορών και συμβάλλει στην κατανόηση του ρόλου τους μέσα στο κείμενο. Στο μοντέλο αυτό, επιχειρείται μια ερμηνεία της ανθρώπινης επικοινωνίας βασισμένη σε μια γενικότερη άποψη περί των γνωστικών διαδικασιών. Το ενδιαφέρον στρέφεται στη «σημαντική» - συνεπαγωγική (ostensive - inferential) μορφή της επικοινωνίας, όπου δίνεται έμφαση τόσο στο πληροφοριακό, όσο και το επικοινωνιακό περιεχόμενο μιας πρότασης· καθοριστικό ρόλο παίζει το περιβάλλον και οι επαγωγικοί συλλογισμοί.

Συγκεκριμένα, ο πομπός επιχειρεί, κατά την επικοινωνία, να εκπληρώσει δύο στόχους: α) τον πληροφοριακό, τη μετάδοση δηλ. ενός συνόλου υποθέσεων - πληροφοριών και β) τον επικοινωνιακό, τη δήλωση — με στόχο την κατανόησή της εκ μέρους του δέκτη — αυτής της πληροφοριακής πρόθεσης⁵. Η επίτευξη των στόχων αυτών γίνεται μέσω της πιστά ακολουθούμενης, μιας και μόνης αρχής — εν αντιθέσει με τις πολλές και συχνά παραβιαζόμενες αρχές του Grice —, αρχή της συνάφειας. Αυτή κατευθύνει τον πομπό, ώστε ο λόγος του να έχει άριστη συνάφεια και να προσελκύει έτσι τον δέκτη, ο οποίος, κατά τη διαδικασία αποκωδικοποίησης του μηνύματος προσπαθεί να ερμηνεύσει τα λεγόμενα ως συναφή με το γλωσσικό και εξωγλωσσικό περιβάλλον και την συγκεκριμένη προθετικότητα των πληροφοριών εκ μέρους του πομπού.

Στο πλαίσιο αυτό ερμηνευόμενη η χρήση της μεταφοράς στο λόγο-κείμενο εξυπηρετεί και δηλώνει την άριστη συνάφεια με τον ακροατή, το ερέθισμα και το περιβάλλον, που επιχειρείται από τον πομπό. Σ' όλα τα είδη κειμένων η χρήση της μεταφορικής αντί της κυριολεκτικής σημασίας προσδιορίζει την πρόθεση του πομπού, ενώ παράλληλα οδηγεί το δέκτη του μηνύματος να εντοπίσει, με τη μικρότερη δυνατή προσπάθεια, την άριστη συνάφεια, που εξυπηρετεί η επιλογή της στο συγκεκριμένο περιβάλλον⁶. Κάθε πρόταση αποτελεί έκφραση των προθέσεων του δημιουργού της. Κατά τον ίδιο τρόπο και στη μεταφορά πρέπει να αναζητηθεί η σχέση της με την πρόθεση και τη σκέψη που εκπροσωπεί. Στο επίπεδο του πομπού η μεταφορά αποτελεί ερμηνευτική έκφραση των σκέψεων - προθέσεων του, ενώ

5. Sperber - Wilson 1986, 29.

6. Sperber - Wilson 1986, 233.

στο επίπεδο του δέκτη αποτελεί ερμηνευτική υπόθεση — προσέγγιση των πληροφοριακών και επικοινωνιακών προθέσεων του πομπού. Αναλυτικότερα, η μεταφορά συνιστά μια διάσταση της γλωσσικής έκφρασης, που συνδέεται άμεσα με την προσπάθεια του πομπού για άριστη συνάφεια και αντανakλά την πρόθεσή του για κυριολεκτική ή μεταφορική ερμηνεία των σκέψεών του. Ο δέκτης καλείται να προσεγγίσει τις μεταφορές (λανθάνουσες ή πρωτότυπες)⁷ — με τις ερμηνευτικές, ικανότητες, που είναι προικισμένος για να συμμετέχει σε κάθε μορφή επικοινωνίας — και να κατανοήσει την πρόθεση του πομπού μέσα από απλές ή πολυπλοκότερες συνεπαγωγές.

2. Χρήση και λειτουργικότητα των μεταφορών στο κείμενο της εφημερίδας

Περνώντας από τη θεωρία στο υλικό της έρευνάς μας πρέπει να επισημάνουμε, ότι το κείμενο της εφημερίδας αποτελεί μήνυμα μιας «σημαντικής» - συνεπαγωγικής μορφής επικοινωνίας. Ο δημοσιογράφος-πομπός δεν έχει απλά και μόνο στόχο να πληροφορήσει, αλλά και να κάνει εμφανή την πρόθεσή του για ενημέρωση παράγοντας ερεθίσματα που έχουν στόχο να προσελκύσουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη-δέκτη στη συναφή πληροφορία. Η εξουσία και το κύρος του δημοσιογραφικού επαγγέλματος εγγυάται την επιτυχία των στόχων του πομπού για αμοιβαία — μεταξύ των επικοινωνούντων — κατανόηση του μηνύματος.

Το μήνυμα-ερέθισμα απευθύνεται μέσω της εφημερίδας σε ένα μεγάλο και απρόσωπο ακροατήριο. Τον ενεργητικό ρόλο του δέκτη είναι δυνατόν να επωμισθεί όποιος από το ανώνυμο πλήθος βρίσκει το ερέθισμα συναφές και επιχειρεί να κατανοήσει τους υπονοούμενους στόχους του δημοσιογράφου. Κάθε χρήση της μεταφοράς στο δημοσιογραφικό λόγο ως πράξη «σημαντική» - συνεπαγωγική προϋποθέτει την εφαρμογή της άριστης συνάφειας για τον αναγνώστη σε σχέση με τα συμφραζόμενα και το ερέθισμα. Συνοπτικά θα λέγαμε, ότι η μεταφορά αποτελεί το σημείο συνάντησης της πρόθεσης του δημοσιογράφου και της ερμηνευτικής προσέγγισης του αναγνώστη, που πραγματοποιούνται βασιζόμενες και οι δύο στην αρχή της συνάφειας.

7. Βλ. παρακάτω σ. 8 και εξής.

2.1. Γραμματική δήλωση των μεταφορών

Ο δημοσιογραφικός λόγος αποτελεί — όπως προαναφέραμε — ένα πανόραμα μεταφορικών χρήσεων. Η παρουσία τους δηλώνεται με ποικιλία γραμματικών κατηγοριών· θεωρούμε δε σκόπιμη την σύντομη σκιαγράφησή της.

α. Η μεταφορά δηλώνεται με ουσιαστικά (προσηγορικά και κύρια), που προσδιορίζουν συνήθως κάποιο άλλο ουσιαστικό συνεμφανιζόμενο στην πρόταση (τις περισσότερες φορές ελλειπτική),

(1) *Κλειδί* η Β' Αθήνας.

(2) Απεργίες... *βαρόμετρο*.

(3) *Κύμα* ληστειών.

ή υπονοούνται εύκολα από το γλωσσικό ή εξωγλωσσικό περιβάλλον:

(4) *Σεισμός* την Τρίτη.

(Η μεταφορική χρήση της λέξης σεισμός αναφέρεται στην έκδοση της απόφασης του Ειδικού Δικαστηρίου, έννοια που είναι γνωστή από το εξωγλωσσικό περιβάλλον, αλλά και το συγκείμενο: υποδηλώνεται με την παρουσία της ημέρας Τρίτη, και διευκρινίζεται σαφώς στην συνέχεια του άρθρου).

Η μεταφορική χρήση κυρίων ονομάτων, γνωστών από την Ιστορία, Λογοτεχνία, Θρησκεία, κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον, λειτουργεί αποτελεσματικά και ερμηνεύεται εύκολα από τον αναγνώστη.

(5) Ειδικό δικαστήριο. Ζητείται... *Σολομώντας*.

(6) Δεν ντρέπονται μερικοί φορείς της Πολιτείας να παίζουν το ρόλο του *Φαρισαίου* ή του *Πόντιου Πιλάτου*.

(Η ευκολότερη συναγωγή του προσδιοριζόμενου από τη μεταφορική - μετωνυμική χρήση του ουσιαστικού: δίκαιος, αμερόληπτος δικαστής στο (5) δικαιολογεί και την έλλειψή του στην πρόταση).

Στην ίδια κατηγορία των ουσιαστικών θα εντάξουμε και ονοματικές εκφράσεις που αποτελούνται από ένα ουσιαστικό (προσηγορικό ή κύριο) ακολουθούμενο από ονοματικό προσδιορισμό:

(7) *Πυρετός επαφών* για το Κυπριακό.

(8) *Αγώνας δρόμου Μητσοτάκη* για τα Σκόπια.

(9) Οι *Κασσάνδρες του διχασμού*.

Οι ονοματικοί νεολογισμοί, που λειτουργούν ως μεταφορές εμφανίζουν αυξημένη βαρύτητα στο κείμενο — και συνεπώς προσελκύουν ευκολότερα την προσοχή του δέκτη — λόγω της αποκλίνουσας μορφής τους όσο και της πρωτότυπης μεταφορικής τους σημασίας.

Νεολογισμοί - μεταφορές δημιουργούνται με τη συνένωση — τόσο στο επίπεδο της μορφής, όσο και του περιεχομένου — δύο ουσιαστικών (κυρίου και προσηγορικού), ένα εκ των οποίων φέρει το κύριο

θάρος της μεταφορικής σημασίας. Με τον τρόπο αυτό η πληροφορητικότητα και αποτελεσματικότητα του μηνύματος αυξάνεται.

(10) *Χιον(ι)άνθρωπος*

(Χιονιάς: παίκτης του ΠΑΟ + χιονάνθρωπος: μεταφορική χρήση).

(11) *Τρω(κτ)ικός πόλεμος*

(Τρωκτικά + Τρωικός πόλεμος: μεταφορική χρήση).

Τα σύνθετα ουσιαστικά που λειτουργούν στον τύπο ως μεταφορές, συνήθως είναι νεολογικές χρήσεις. Εφευρίσκονται από το δημοσιο-γράφο-δημιουργό για να περιγράψουν με έντονο τρόπο μια κατάσταση, ενέργεια, ένα άτομο ή αντικείμενο.

(12) *καρέκλα+κυνηγητό*: (ουσ. + ουσ.) = το κυνήγι της εξουσίας.

(13) *καλαμπούκι+άνθρωποι* (ουσ. + ουσ.) = οι πρωταγωνιστές του σκανδάλου του καλαμποκιού.

Σπανιότερα, τα σύνθετα που χρησιμοποιούνται ως μεταφορές έχουν και μια γνωστή χρήση και σημασία.

(14) *Έχετε γίνει στουπί στο μεθύσι της εξουσίας... αν συνεχίσετε την κρασοκατάνυξη...*

(κρασοκατάνυξη: η οινοποίηση που τελείται με θρησκευτική κατάνυξη. Εδώ: η αδιαφορία για τα πολιτικά, εθνικά θέματα).

Η συνένωση ενός συνθέτου και ενός παραθετικού συνθέτου αποτελεί έναν ακόμη τρόπο δημιουργίας νεολογισμού - μεταφοράς.

(15) *Τερματοφύλακας - άγγελος* (σύνθετο ουσ. + ουσιαστικό): Ο τερματοφύλακας - προστάτης της ομάδας του. (Η γνωστή μεταφορική χρήση του παραθετικού συνθέτου φύλακας - άγγελος αυξάνει την πληροφορητικότητά της με την δημιουργία του νεολογικού παραθετικού συνθέτου τερματοφύλακας - άγγελος).

Τα παραθετικά σύνθετα αποτελούν κατηγορία προσφιλή στο κείμενο της εφημερίδας για να δηλώσουν μεταφορικές σημασίες, διότι παρουσιάζουν με οικονομικό (με τη μορφή ενός συνθέτου) και ελκυστικό τρόπο το στοιχείο για το οποίο γίνεται λόγος και εκείνο που φέρει την εστία της μεταφοράς:

(16) *Κείμενο - καταπέλτης*

(17) *αυξήσεις - φωτιά*

(18) *εικόνες - μαγνήτες*

(19) *έξοδος - μαμούθ*

(20) *αντίκες - θυσία στον αμόλυβδο Θεό*

6. Εκτός από τα ουσιαστικά, και τα επίθετα αποτελούν συνηθέστατη γραμματική κατηγορία δήλωσης της μεταφοράς. Χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν ένα ουσιαστικό που συνήθως ακολουθεί:

(21) *συγκρατημένη αισιοδοξία*

(22) *Χλωμές* οι πορείες του ΠΑΣΟΚ.

(23) *Παιδεία... νοσταλγική.*

γ. Η μεταφορά συχνά δηλώνεται με τη συνολική παρουσία επιθέτου και ουσιαστικού:

(24) *Σκωτσέζικο ντους* τα έκτακτα μέτρα.

(25) *Χαριστική βολή* στα Σκόπια.

δ. Η μεταφορική χρήση των ρημάτων εμφανίζεται περισσότερο περιορισμένη:

(26) Η Κύπρος *μετακόμισε* στη Θεσ/νίκη.

(27) *Φουντώνει* η βία.

ε. Φράσεις (ονοματικές ή ρηματικές) ή εκφράσεις ευρύτερα γνωστές (παροιμιακές ή μη) χρησιμοποιούνται συνηθέστατα σε μεταφορικό πλαίσιο:

(28) *7 Μποφόρ* στην κυβέρνηση. (αναστάτωση, προβλήματα...)

(29) *Παράθυρο* για νομιμοποίηση *ανοίγει* η κυβέρνηση. (δίνει διέξοδο, λύση)

(30) Η *κάθαρση μπήκε στο πλύσιμο*. (Η *κάθαρση* άλλαξε στόχο κατά τη διαδικασία).

(31) *Άναψε πράσινο* για την ιδιωτικοποίηση. (άρχισαν οι ενέργειες).

Η μεταφορική χρήση τίτλων ταινιών ή λογοτεχνικών έργων επιλέγεται κατάλληλα για τη δημιουργία βιωματικών συνδέσεων και υπονοούμενων ερμηνειών εκ μέρους του δέκτη:

(32) *Παιδιά ενός κατώτερου θεού*. Κραυγή αγωνίας για τις συνθήκες διαβίωσης των τροφίμων σε θεραπευτήριο του Σκαρμαγκά.

(33) *Έγκλημα και τιμωρία*. Ο Προτασώφ... Ντοστογιέφσκι.

Οι παροιμιακές εκφράσεις, των οποίων η λειτουργία είναι πάντα μεταφορική, προτιμώνται ιδιαίτερα στον τίτλο ή τα άρθρα της εφημερίδας, γιατί προσελκύουν ευχάριστα το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Παράλληλα, όταν το προσδιοριζόμενο θέμα (άνθρωπος - κατάσταση) υπονοείται — φαινόμενο σύνηθες — η ερμηνεία βασίζεται στην αποκάλυψη επιθυμητών συμπερασμάτων:

(34) *Σηκώθηκαν τα πράσα και δέρνουν το μανάθη*.

(35) *Κάποιο λάκο έχει η φάβα*.

(36) *Έχουν τα κουμπιά και λείπει το ύφασμα*.

στ. Η δημοσιογραφική πένα χρησιμοποιεί μεταφορικά και ολόκληρες προτάσεις, προκειμένου να κάνει το κείμενο ελκυστικότερο:

(37) *Έρχεται πολύ θαρύς χειμώνας, θύελλες και καταιγίδες*.

(Η πρόταση αναφέρεται μεταφορικά στην παρούσα πολιτική κατάσταση).

ζ. Αλλά και ένα κείμενο είναι δυνατόν να λειτουργεί μεταφορικά. Συνήθως αναφέρεται η πηγή των διαδοχικών μεταφορικών σχημάτων που μπορεί να είναι ένα γεγονός ή άλλο κείμενο, τα στοιχεία του

οποίου στη συνέχεια αξιοποιούνται και ενεργοποιούνται με πρωτότυπη συνήθως σημασία. Οι αλληπάλληλες μεταφορές και ο έντονα υπαινικτικός λόγος προσελκύουν τον αναγνώστη και τον ενεργοποιούν στη διαδικασία συναγωγής γνωστικών και βιωματικών συμπερασμάτων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το κείμενο-μεταφορά που βασίζεται σε μια σκηνή από το «Ζορμπά» του Καζαντζάκη και αποτελεί την εναρκτήριο παράγραφο πολιτικού άρθρου⁸:

(38) «Θα θυμίσουμε σήμερα εκείνη τη λεβέντικη σκηνή από τον Ζορμπά του Καζαντζάκη με τους ατίθασους έφηβους να ρίχνουν αλύπητα δαγκωματιές και τους γέρο-φαφούτηδες να τον μαλώνουν φωνάζοντας:

— Ντροπή, θρε παλιόπαιδα, μη δαγκώνετε!

Πολύ σωστά! Όταν δεν έχεις πια δόντια να δαγκώσεις ζηλεύεις και χλευάζεις εκείνους που δαγκώνουν.

«Έφηβος» και ο Μητσοτάκης σαν Πρωθυπουργός, άρχισε επιτέλους να δοκιμάζει τους κοπτήρες του για να ανακαλύψει ότι κόβουν αποτελεσματικά και λίαν οδυνηρά.

Και να ιδεί το 47% που 'χε κατεθασμένους τους ώμους να ξαναμαζεύεται γύρω του και να φωνάζει:

— Μπράβο, θρε κοπέλι, έτσι σε θέλουμε! Και από την άλλη μεριά οι γερο-φαφούτηδες να ζηλεύουν τις αποκοτιές του, να θάβουν τις επιτυχίες του και να τρέμουν νέες δαγκωματιές, αυτή τη φορά στο... εσωτερικό!»

Κείμενο -
πηγή των
μεταφορών
που
ακολουθούν
προεξαγγέλι-
α του
μεταφορικού
θέματος

ανάπτυξη
του
μεταφορικού
θέματος

2.2. Διάκριση των μεταφορών. Σχέση με την προθετικότητα του δημοσιογράφου.

Η μεταφορική χρήση, που, όπως αναφέραμε, δηλώνεται με ποικιλία γραμματικών κατηγοριών και σχημάτων, παρουσιάζει στο δημοσιογραφικό λόγο διαβάθμιση ως προς την ένταση, τη διαδικασία προσέγγισης της και, γενικότερα, την αποτελεσματικότητά της. Οι μεταφορές που χρησιμοποιούνται χαρακτηρίζονται ως αδρανείς, λανθάνουσες και πρωτότυπες, σύμφωνα με τη διάκριση που ακολουθούν οι Μόζερ - Δημητρακοπούλου και θα υιοθετήσουμε στην παρούσα προσέγγιση των μεταφορών. Θα ασχοληθούμε περαιτέρω με την παρουσία, λειτουργικότητα των δύο τελευταίων και την ερμηνεία τους με βάση

8. Χρ. Πασαλάρης. Απογευματινή 15/12/91.

την αρχή της συνάφειας. Αφήνουμε έξω από τη μελέτη μας τις αδρανείς μεταφορές (π.χ. πνεύμα, ουσία, τα τίναξε κ.λπ.)⁹ διότι, ως ανενεργείς και απολιθωμένες, δεν ασκούν καμιά επίδραση στον αναγνώστη της εφημερίδας. Χρησιμοποιούνται, βέβαια, διότι έχουν ενσωματωθεί στη γλώσσα, αλλά χωρίς συγκεκριμένο στόχο και λειτουργία εκ μέρους του συγγραφέα.

Οι λανθάνουσες μεταφορές (π.χ. χαζοκούτι, τσιμεντούπολη) λόγω της συχνής χρήσης τους, έχουν αποκτήσει συμβατική σημασία και το μήνυμά τους αποκωδικοποιείται εύκολα.

Οι πρωτότυπες (π.χ. παραλάθαμε καμένη γη, το χρονοντούλαπο της ιστορίας)¹⁰, αντίθετα, είναι κατ' εξοχήν, δημιουργικές μεταφορές, που ξαφνιάζουν και προκαλούν. Και τα δύο αυτά είδη της μεταφοράς αντιμετωπίζονται από τη θεωρία των Spelber - Wilson με τον ίδιο τρόπο: Η αρχή της άριστης συνάφειας οδηγεί το δημοσιογράφο στη χρήση του ενός ή του άλλου είδους, ανάλογα με το στόχο που θέλει να επιτύχει¹¹. Είναι, συνεπώς, και οι δύο προθετικά επιλεγμένες. Με τις πρωτότυπες ο δημοσιογράφος επιτυγχάνει τη δημιουργία περιβαλλοντικών εντυπώσεων - αντιδράσεων και ο αναγνώστης αποκαλύπτει τη συνάφεια της μεταφορικής χρήσης μέσα από λεπτές συναγωγές συμπερασμάτων. Αλλά και η επιλογή μιας λανθάνουσας μεταφοράς αντί της κυριολεκτικής σημασίας εξυπηρετεί την αρχή της συνάφειας. Ένα απλό τεστ είναι η παράφραση της μεταφοράς στον κυριολεκτικό λόγο. Το κείμενο χάνει σε αποτελεσματικότητα και η «εικόνα» που είχε στόχο να δημιουργήσει ο πομπός αποδυναμώνεται.

2.2.1. Λανθάνουσες - πρωτότυπες μεταφορές. Ερμηνευτική προσέγγιση.

Στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε να δείξουμε πώς λειτουργούν οι λανθάνουσες και πρωτότυπες μεταφορές και ποιούς συγκεκριμένους στόχους εξυπηρετούν — στο εξεταζόμενο κειμενικό είδος — μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της επίτευξης συνάφειας.

2.2.3.1. Λανθάνουσες μεταφορικές χρήσεις

Οι λανθάνουσες μεταφορές χρησιμοποιούνται συχνότατα στο κείμενο της εφημερίδας. Ο δημοσιογράφος επιδιώκει να μεταδώσει στον αναγνώστη ένα σύνολο υποθέσεων - ερμηνειών που συνήθως συνάγονται εύκολα:

9. Δημητρακοπούλου - Μόζερ, 465.

10. Panagopoulou 1991, 5.

11. Spelber - Wilson 1986, 236-237.

- α) από την εγκυκλοπαιδική γνώση του κόσμου:

(34) *Βουνό* τα σκουπίδια.

(Η στερεότυπη γνώση, ότι το βουνό είναι ένας υψηλός όγκος από χώμα, συντελεί στην ερμηνευτική υπόθεση ότι τα σκουπίδια έχουν συσσωρευθεί σε μεγάλους σωρούς).

- β) από την ευρύτερη κοινωνικοπολιτιστική γνώση του κόσμου, και άλλων μεταφορικών χρήσεων της ίδιας λέξης:

Στο παρ. (1) η γνώση ότι με το κλειδί ανοίγουμε κάτι, αλλά και επιτυγχάνουμε έναν επιθυμητό στόχο (λέξη-κλειδί, κλειδί της επιτυχίας), μας οδηγεί στη συνεπαγωγική ερμηνεία της λέξης κλειδί στο συγκεκριμένο περιβάλλον: (η Β' Αθηνών θα βοηθήσει την Κυβέρνηση να σταθεροποιηθεί στην εξουσία και το ΠΑΣΟΚ να αποκτήσει μεγαλύτερη πολιτική δύναμη).

- γ) από την γνώση πολιτιστικοκοινωνικο-οικονομικών καταστάσεων, φαινομένων, προσώπων, που συνδέονται με αυτά και αφορούν τόσο την σύγχρονη εποχή όσο και παλαιότερες χρονικά περιόδους. Η γνώση αυτή φυσικά ποικίλλει από άτομο σε άτομο ανάλογα με τη μόρφωση, την ενημέρωση της τρέχουσας πολιτικοκοινωνικοοικονομικής κατάστασης.

Στο παρ. (6) η μεταφορική χρήση των λέξεων Φαρισαίος, Π. Πιλάτος, εύκολα, σχεδόν αυτόματα, ερμηνεύεται. Αντίθετα, η προσέγγιση της μεταφορικής σημασίας στο παρ. (24) προϋποθέτει τη γνώση της κυριολεκτικής σημασίας της ονοματικής φράσης: «Σκωτσέζικο ντους». Σ' αυτές τις περιπτώσεις, ο πομπός, σκοπεύοντας στη συνάφεια των λεγομένων δίνει πρόσθετες πληροφορίες που βοηθούν το δέκτη στη συναγωγή των επιθυμητών συμπερασμάτων:

(24) «Με Σκωτσέζικο ντους μοιάζουν τα οικονομικά μέτρα που ανακοίνωσε.../η Κυβέρνηση. Από τη μια πλευρά οι εργαζόμενοι θα ζεσταθούν από την εξαγγελία της επαναστατικής φορολογικής ρύθμισης... από την άλλη θα υπάρξει ψυχρολουσία από το πάγωμα των μισθών...»

Ανάλογα, επομένως, με το βαθμό της γνώσης που απαιτείται για την προσέγγιση των λανθανουσών μεταφορών θα μπορούσαμε να τις διακρίνουμε σε αυτές που η ερμηνεία τους είναι αυτόματη και εκείνες στις οποίες απαιτείται μια πιο ενεργητική προσέγγιση εκ μέρους του αναγνώστη.

Θέλουμε, επίσης, να επισημάνουμε, ότι η λανθάνουσα μεταφορά σε κάθε νέο περιβάλλον χρήσης και λειτουργίας της δεν επανα-ενεργοποιεί απλά το ήδη γνωστό περιεχόμενό της, αλλά πλουτίζεται και με νέες υποθέσεις-ερμηνείες εκ μέρους του αναγνώστη.

Μια γνωστή μεταφορά που λειτουργεί ως θέμα ή μεταφορά-

πρότυπο και χρησιμοποιείται σε ποικίλα περιβάλλοντα δε δημιουργεί κάθε φορά τις ίδιες εντυπώσεις στο δέκτη. Κύρια χαρακτηριστικά μιας μεταφοράς εξάλλου αποτελούν η ποικιλία σημασιών που δύναται να έχει στο ίδιο ή σε διαφορετικά συγκείμενα και η άμεση σχέση της με το περιβάλλον (γλωσσικό και εξωγλωσσικό). Π.χ., η γνωστή μεταφορική χρήση της λέξης «πυρετός» — εξαιρετική δραστηριότητα, ζωηρή κίνηση — είναι περισσότερο φορτωμένη βιωματικά στην πρόταση (7) από την πρόταση: Πυρετός εκθέσεων στις Αθηναϊκές γκαλερί. Στην (7) το συγκείμενο (για το Κυπριακό) προσφέρει μεγαλύτερο πληροφοριακό βάρος στη μεταφορά, λόγω των συνδέσεων που δημιουργούνται (Γιατί δίνεται έμφαση στις επαφές για το Κυπριακό; Μήπως υπάρχει ελπίδα διευθέτησής του; Τι νέο προέκυψε;) — ερωτήματα που έχουν ισχυρότερο βιωματικό χαρακτήρα σ' έναν άμεσα ενδιαφερόμενο αναγνώστη (έναν Κύπριο).

Ακόμη, ένα γνωστό μεταφορικό πρότυπο, λόγω της συχνής του χρήσης σε διάφορα περιβάλλοντα και της άμεσης σχέσης του με αυτά (όπως συμβαίνει με τη μεταφορική χρήση των παραθετικών συνθέτων), πλουτίζει συνεχώς τη σημασία του μέχρι του σημείου να φθάνει σε εντελώς απροσδόκητες μεταφορικές χρήσεις που μπορούν να θεωρηθούν και πρωτότυπες.

Έτσι, η σημασία της μεταφοράς «μαϊμού» στα ακόλουθα παραθετικά σύνθετα παρουσιάζει μια ποικιλία:

(40) *αυτοκίνητα-μαϊμούδες* (: αυτοκίνητα που δημιουργούνται με τη συναρμολόγηση ανταλλακτικών διαφόρων αυτοκινήτων της ίδιας μάρκας).

(41) *προσλήψεις-μαϊμού* (: προσλήψεις που ανακοινώθηκαν αλλά δεν έγιναν).

(42) *εκλογές-μαϊμού* (: «Παρωδία» εκλογών χαρακτηρίζονται οι εκλογές της 5ης Απριλίου).

(43) *διανοούμενοι-μαϊμούδες* (: «επιτήδαιοι που διανοομενίζονται... Την εποχή των «μαϊμούδων», οι «διανοούμενοι-μαϊμούδες»... Μαζικά εισβάλλουν στα ραδιόφωνα και στις τηλεοράσεις μας διεκδικώντας κάποιο ρόλο, κάποια προσοχή... Θέλουν να κάνουν τους δημοσιογράφους και να κρίνονται ως διανοούμενοι. Να διεκδικούν τη δόξα της επικοινωνίας χωρίς να υποτάσσονται στους κανόνες της επαγγελματικής πειθαρχίας της...)¹²

Στο παρ. (40) η γνωστότατη μεταφορική χρήση ελάχιστα προσελκύει την προσοχή· στα παρ. (41), (42) αναβαθμίζεται μέσα από μια υπονοούμενη κυβερνητική κριτική, ενώ στο παρ. (43)

πλουτίζεται με τρόπο πρωτότυπο (οι διανοούμενοι-μαϊμούδες δεν είναι μόνο «κάλπικοι», αλλά και με διπλό προσωπείο που συχνά επιτυγχάνουν να ελκύουν την προσοχή του κοινού, άνθρωποι κενοί και θρασεείς).

Ο εντοπισμός μεταφορών - θεμάτων στο κείμενο της εφημερίδας συνεπάγεται ότι πολλές λανθάνουσες μεταφορές είναι κειμενικά προσδοκώμενες, εύκολες στην ερμηνευτική προσέγγιση από τον αναγνώστη, αλλά και «ανοιχτές» στην προθετικότητα του δημοσιογράφου. Έτσι μπορούμε να ισχυρισθούμε, ότι μια μεταφορά χαρακτηρίζεται ως λανθάνουσα όχι μόνο λόγω της συμβατικής της σημασίας αλλά και ανάλογα με τις προσδοκίες που έχει ο δέκτης σχετικά με τη συχνή / συχνότερη εμφάνισή της σ' ένα κειμενικό είδος.

Γενικά, η ερμηνεία των λανθανουσών μεταφορών με βάση την αρχή της συνάφειας εξηγεί την ευρεία χρήση τους στο κείμενο της εφημερίδας. Η θεωρία των Sperber - Wilson με την έμφαση που δίνει στην πρόθεση του πομπού - δημοσιογράφου να κατανοήσει ο δέκτης - αναγνώστης το σκόπιμα επιλεγμένο επικοινωνιακό περιεχόμενο του εκφωνήματος, δίνει την πραγματική διάσταση στο ρόλο των λανθανουσών μεταφορών σ' ένα κείμενο. Από την ανάλυση των παρ. (39) - (43) κατανοούμε ότι οι λανθάνουσες μεταφορές δεν χρησιμοποιούνται απλά για να τονίσουν το περιεχόμενο μιας φράσης - πρότασης — που χωρίς τη μεταφορά θα έχανε σε πληροφορητικότητα και αποτελεσματικότητα —, αλλά και να οδηγήσει τον αναγνώστη σε ερμηνείες που εύκολα ή ευκολότερα προσεγγίζονται.

Η συνεχής και καθημερινή χρήση μεταφορών στο κείμενο της εφημερίδας δημιουργεί ολοένα λανθάνουσες μεταφορές: πολλές πρωτότυπες γίνονται με τη συνεχή χρήση και την αποδοχή τους ευρύτερα γνωστές και αποδυναμωμένες. Οι αποδυναμωμένες μεταφορές όμως συχνά δεν ικανοποιούν τις προθέσεις του δημοσιογράφου. Η πολλαπλή λειτουργική ικανότητα της μεταφοράς στο κείμενο της εφημερίδας — όπως θα δείξουμε παρακάτω — επιβάλλει στο δημοσιογράφο την εξεύρεση τρόπων εμπλουτισμού της σημασίας των λανθανουσών μεταφορών, έτσι ώστε να προσελκύουν περισσότερο το ενδιαφέρον, να παραπέμπουν σε περισσότερες συνεπαγωγικές ερμηνείες και, γενικά, να «ζωντανέψουν» δημιουργικά. Οι λανθάνουσες τείνουν να ερμηνευθούν με πρωτότυπο ύφος, λόγω των δημιουργικών και αποτελεσματικών τρόπων παρουσίασής τους μερικές εκ των οποίων θα παρουσιάσουμε συνέχεια.

α. Ο πομπός - δημοσιογράφος χρησιμοποιεί λανθάνουσες μεταφορές, οι οποίες, λόγω του περιβάλλοντος εμφάνισής τους, φέρουν αυξημένη πληροφορητικότητα. Πέραν της γνωστής μεταφορικής

σημασίας συνάγονται και άλλες λόγω του πολύσημου ή αμφίσημου μηνύματος που θέλει να μεταδώσει ο πομπός:

- (44) «*Βήμα*» για συναίνεση → (1) προσπάθεια για συναίνεση
→ (2) προσπάθεια που έγινε σε
επίπεδο πολιτικών αρχηγών
και εκφράσθηκε από το βήμα
της Βουλής.

(Εδώ η παράλληλη μεταφορική (1) και κυριολεκτική (2) χρήση κάνουν τη λανθάνουσα μεταφορά πιο δημιουργική και αποτελεσματική).

Όταν η επιλογή της λανθάνουσας μεταφοράς είναι επιτυχής στο περιβάλλον εμφάνισής της, τότε το μήνυμα γίνεται πολυδύναμο.

- (45) *Τσιμέντο να γίνει...* η διαφάνεια.

(Η γνωστή μεταφορική χρήση του ιδιωματισμού: «τσιμέντο να γίνει», που δηλώνει έλλειψη παντελούς ενδιαφέροντος για κάποιον - κάτι, αποκτά μεγαλύτερη πληροφορητικότητα στο παραπάνω παράδειγμα, γιατί αναφέρεται στην εταιρεία τσιμεντών «Ηρακλής». Ο αναγνώστης κατανοεί τον υπαινικτικό λόγο και συνάγει εύκολα τα επιθυμητά από το δημοσιογράφο συμπεράσματα: στην πώληση της «ΑΓΕΤ Ηρακλής» αδιαφόρησαν εντελώς για τη διαφάνεια των διαδικασιών και θεσμών).

Αύξηση της πληροφορητικότητας παρατηρούμε και στη χρήση της ακόλουθης λανθάνουσας μεταφοράς:

- (46) Οι... «*ακτίνες Χ*» της εφορίας έπιασαν το γιατρό.

(Η επιλογή της φράσης «ακτίνες Χ» για να δηλωθεί μεταφορικά η ικανότητα της Εφορίας στον εντοπισμό της φοροδιαφυγής είναι τέλεια εναρμονισμένη με το συγκείμενο: τη σύλληψη του συγκεκριμένου γιατρού που — όπως δηλώνεται παρακάτω στο άρθρο — είναι ακτινολόγος).

Αλλά και αμφίσημο μήνυμα είναι δυνατό να μεταδίδει μια λανθάνουσα μεταφορική χρήση. Η αμφισημία αυτή, βέβαια, επιλύεται εύκολα από το δέκτη, που, προσπαθώντας να αποκαλύψει την άριστη συνάφειά της με το περιβάλλον — γλωσσικό ή εξωγλωσσικό — ανατρέπει σ' αυτό για να εντοπίσει την επιθυμητή σημασία της μεταφορικής χρήσης.

- (47) *Πράσινα* παράπονα

(Η αμφισημία που δημιουργεί η μεταφορική χρήση του επιθ. πράσινος: οπαδός και ΠΑΣΟΚ - οπαδός του ΠΑΟ λύνεται εύκολα όταν συνδεθεί με το συγκείμενο. Εδώ: τα παράπονα των οπαδών του ΠΑΟ...).

Αμφισημία δεν δημιουργείται από τη διπλή χρήση και σημασία που φέρει μια λέξη (47) ή φράση, αλλά και από τη δυνατή παράλληλη

κυριολεκτική και μεταφορική ερμηνεία ενός εκφωνήματος. Στο παρ. (4) η πρόταση που κατέχει θέση τίτλου είναι δυνατόν να δημιουργήσει προβληματισμό στο δέκτη εάν δηλ. πρόκειται για κυριολεκτική ή μεταφορική χρήση. Το γλωσσικό (Τρίτη) και εξωγλωσσικό περιβάλλον (η γνώση ότι την Τρίτη εκδίδεται η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου) παραπέμπουν στη μεταφορική ερμηνεία και την κατανόηση των προθέσεων του δημοσιογράφου.

6. Έναν ακόμη τρόπο αναβάθμισης των λανθανουσών μεταφορών αποτελεί η συνεχής και αλληπάλληλη χρήση των μεταφορών αυτών στο κείμενο για λόγους κυρίως εμφατικούς:

(48) *Καυτά* ερωτήματα σε *κρύες* καρδιές.

(Οι δύο συνεχείς λανθάνουσες μεταφορές με την αντιθετική σημασία προσδίδουν έμφαση στο μήνυμα-τίτλο και προσελκύουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη).

(49) Πρόεδρε, τα μάτια σου *δεκατέσσερα*, γιατί κάποια *άτακτα* παιδιά σου *σκαρφάλωσαν στα ράφια* κι *έπεσαν με τα μούτρα* στη *μαρμελάδα*. Κατέβασέ τα από την *καρέκλα* και *μαύρισέ τους* τα *νώτα* πριν σου κάνουν μεγαλύτερη ζημιά.

(Οι αλληπάλληλες λανθάνουσες μεταφορές χρησιμοποιούνται από τον συγγραφέα με συγκεκριμένο στόχο: να εκφράσουν με έντονα υπαινικτικό, αλλά και emphaticό τρόπο τις προσωπικές του ιδεολογικές - πολιτικές απόψεις και να συμπαρασύρουν τον αναγνώστη σε υπονοούμενες ερμηνείες και κρίσεις).

γ. Η διάψευση των προσδοκιών που φέρει ο αναγνώστης λόγω του γλωσσικού και εξωγλωσσικού περιβάλλοντος αυξάνει την πληροφορητικότητα των λανθανουσών μεταφορικών χρήσεων.

Η ανάγνωση του κειμένου (37) σε εποχή δυσμενών καιρικών συνθηκών δημιουργεί προσδοκίες στο δέκτη, ότι πρόκειται για έναν απλό σχολιασμό του καιρού. Ένα προσεκτικότερο κοίταγμα όμως του υπολοίπου άρθρου εστιάζει την προσοχή του αναγνώστη στη μεταφορική ερμηνεία του κειμένου, γιατί πρόκειται για μια κριτική της πολιτικής κατάστασης. Η διάψευση της κυριολεκτικής / προσδοκώμενης-προς όφελος της μεταφορικής / απροσδόκητης χρήσης-αυξάνει την αποτελεσματικότητα των συνεχών λανθανουσών μεταφορών.

Αλλά και το αντίθετο είναι δυνατόν να συμβεί. Η διάψευση δηλ. της προσδοκώμενης λανθάνουσας μεταφορικής σημασίας, χάριν της κυριολεκτικής, δείχνει τη δημιουργική παρέμβαση του δημοσιογράφου.

(50) Πέρασαν οι... *άσπρες μέρες*.

(Από το κείμενο που ακολουθεί γίνεται φανερό ότι η φράση «άσπρες μέρες» δε χρησιμοποιείται — όπως αναμένουμε — με

τη γνωστή λανθάνουσα μεταφορική σημασία: ευπραγία — κυρίως οικονομική — ευτυχία, αλλά κυριολεκτικά: έλιωσε το χιόνι. Η απροσδόκητη αυτή χρήση της κυριολεκτικής σημασίας δεν αποδυναμώνει εντελώς την προσδοκώμενη μεταφορική χρήση που είναι δυνατόν να οδηγήσει σε βιωματικές συνδέσεις και πολιτικές ερμηνείες).

Περισσότερο έντονα φαίνεται η αλληλεξάρτηση κυριολεκτικής και λανθάνουσας μεταφορικής χρήσης — παρά την έμφαση στην πρώτη — στον ακόλουθο τίτλο άρθρου:

(51) *Φαρμάκι τους βγήκε το ψωμί.*

(Η φράση χρησιμοποιείται εδώ με κυριολεκτική σημασία πληροφωρώντας τον αναγνώστη για την δηλητηρίαση ατόμων από φαρμάκι που υπήρχε στο ψωμί. Η λανθάνουσα μεταφορική χρήση λειτουργεί παράλληλα προσδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στο μήνυμα: Το δηλητηριασμένο ψωμί δεν προκάλεσε μόνο σωματικούς πόνους αλλά και πίκρα, στενοχώρια, θυμό...).

Διάψευση των προσδοκιών του αναγνώστη σχετικά με τον τύπο - χρήση μιας λανθάνουσας μεταφοράς επιτυγχάνεται και με την ελλειπτική - τροποποιημένη παρουσία της μεταφοράς αυτής ώστε να προκαλέσει το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

(52) *«Γεννήσεις»... επί χάρτου.*

(Η ελλειπτική παρουσίαση της λανθάνουσας μεταφοράς: «γέννηση ενός έθνους», που σημαίνει στο συγκεκριμένο περιβάλλον την χαρτογράφηση των νεοϊδρυθέντων κρατών, προσελκύει τον αναγνώστη σε μια πιο ενεργητική συμμετοχή στην αποκωδικοποίηση του μηνύματος).

Σ' όλα τα προαναφερθέντα παραδείγματα η χρήση λανθανουσών μεταφορών με τρόπο αναβαθμισμένο και δημιουργικό εξηγείται μέσα από την επίπονη προσπάθεια του πομπού - δημοσιογράφου να μεταδώσει το μήνυμά του με άριστη συνάφεια. Η μετάδοση συγκεκριμένων ερεθισμάτων προκαλεί ευκολότερα την προσοχή του αναγνώστη, ο οποίος ανατρέχοντας στο γλωσσικό και εξωγλωσσικό περιβάλλον αναγνωρίζει τη συνάφεια του μηνύματος με τον ίδιο, το περιβάλλον, το ερέθισμα και μέσα από πρόσθετες, αλλά εύκολα προσεγγίσιμες συνεπαγωγές κατανοεί τις προθέσεις του πομπού.

Η εκμετάλλευση των λανθανουσών μεταφορών με τρόπο δημιουργικό εναρμονίζεται απόλυτα και με το γενικότερο στόχο του κειμένου (αύξηση της προσοχής και του ενδιαφέροντος, έμφαση, ιδεολογικός προσανατολισμός και υπονοούμενες ερμηνείες), ώστε να μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι η αναβάθμιση αυτή επιβάλλεται και από το εξεταζόμενο κειμενικό είδος.

2.2.1.2. Πρωτότυπες μεταφορές

Η πρωτοτυπία που διακρίνει το δημοσιογραφικό λόγο φαίνεται και με τη χρήση πρωτότυπων - δημιουργικών μεταφορών. Η σημασία των μεταφορών αυτών είναι άγνωστη στο ευρύτερο κοινό, μη συμβατική, και συνεπώς δημιουργεί ισχυρή εντύπωση στον αναγνώστη. Σύμφωνα με τους Sperber - Wilson οι πρωτότυπες μεταφορές διευρύνουν το περιβάλλον ερμηνείας τους και η συνάφεια κατανοείται μέσα από λεπτούς συνειρμούς. Όσο πιο διευρυμένο είναι το πεδίο των λεπτών και συχνά αδιόρατων αυτών συνειρμών - υποθέσεων, για την αποκάλυψη των οποίων είναι υπεύθυνος ο δέκτης, τόσο πιο δημιουργικές - ποιητικές είναι οι μεταφορές¹³. Στο ποιητικό κείμενο οι πρωτότυπες μεταφορές απαιτούν συνήθως μεγάλη προσπάθεια και ερμηνευτική οξυδέρκεια εκ μέρους του δέκτη για την αποκάλυψη των λεπτών και συχνά αδιαφανών σημασιολογικών σχέσεων. Στο κείμενο της εφημερίδας, αντίθετα, οι πρωτότυπες μεταφορές σκοπεύουν στην υλοποίηση των προθέσεων του πομπού, αλλά κυρίως στην επικοινωνία με το μέσο αναγνώστη· έτσι, η δημιουργικότητα δεν καταλήγει ποτέ σε αδιαφανείς μεταφορικές χρήσεις.

Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι μια πρωτότυπη κι επιτυχημένη μεταφορική χρήση στον τύπο, όταν γίνεται ευρύτερα αποδεκτή και εμφανίζεται σε ποικίλα περιβάλλοντα, χάνει την πρωτοτυπία της και η σημασία της γίνεται με την πάροδο του χρόνου συμβατική και λανθάνουσα¹⁴. Η διαδικασία «αποαυτοματισμού» στη σύλληψη και την ερμηνεία μιας δημιουργικής μεταφοράς εύκολα περνά σε μια αυτόματη προσέγγιση εκ μέρους του δέκτη· δηλ. φράσεις ή προτάσεις πρωτότυπες (π.χ. το χρονοντούλαπο της Ιστορίας, Παραλάβαμε καμένη γη, κ.ά.) κατέληξαν λανθάνουσες μεταφορικές χρήσεις. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν τα παρωνύμια πολιτικών προσώπων. Οι μεταφορικές αυτές χρήσεις, πρωτότυπες στη σύλληψή τους, έγιναν ευρύτερα γνωστές και η σημασία τους συμβατική (π.χ. Τσάρος, σιδερένιος, παιδική χαρά κ.λπ.).

Οι πρωτότυπες μεταφορές υλοποιούνται από το δημοσιογράφο με διάφορους γλωσσικούς τρόπους:

α) Ο συγγραφέας αναμορφώνει μια λανθάνουσα μεταφορά με τρόπο δημιουργικό και απροσδόκητο. Π.χ., η κυριολεκτική χρήση της φράσης «ελεύθερη πτώση»: η πτώση χωρίς την εξαρχής υποστήριξη του

13. Sperber - Wilson 1986, 236.

14. Η ακριβής χρονική στιγμή και ο ακριβής μηχανισμός μετάβασης μιας πρωτότυπης μεταφοράς σε λανθάνουσα είναι δύσκολο να προσδιορισθεί γιατί αποτελεί συνάρτηση πολλών παραγόντων.

αλεξίπτωτο χρησιμοποιείται ως λανθάνουσα μεταφορά στο ακόλουθο παράδειγμα:

(52) Σε «*ελεύθερη πτώση*» η δημοτικότητα του Μπους.

(Σε κάθετη πτώση η δημοτικότητα του Μπους).

Η ίδια μεταφορική φράση στον ακόλουθο τίτλο εντοπίζεται με εντελώς δημιουργική και πρωτότυπη σημασία:

(53) *Ελεύθερη... πτώση* από την «Αυριανή»

που αποσαφηνίζεται από το ακόλουθο άρθρο:

«Θέμα εκ του μη όντος επιχείρησε να δημιουργήσει χθες η εφημερίδα "Αυριανή" σχετικά με την εγκυρότητα της κυβερνητικής απόφασης για την τοποθέτηση του αντιπετράρχου Αθ. Σταθιά στη θέση του αρχηγού ΓΕΑ... Συγκεκριμένα, η εφημερίδα... εκφράζοντας προφανώς τις επιθυμίες της, ισχυρίζεται ότι "πέφτει η ηγεσία της Αεροπορίας"...».

(Η φράση *ελεύθερη... πτώση* χρησιμοποιείται με ελλειπτικό τρόπο και συμπυκνωμένο νόημα για να δηλώσει την *ελεύθερη*: χωρίς αποδεικτικά στοιχεία, παρουσίαση του θέματος σχετικά με την *πτώση*: αλλαγή του αρχηγού της Αεροπορίας. Δύο λανθάνουσες μεταφορές συμπλέκονται δημιουργώντας έναν πρωτότυπο συνδυασμό με σημασία εντελώς διαφορετική και απροσδόκητη από τη γνωστή και αναμενόμενη).

Στον ακόλουθο τίτλο:

(54) *Λευκή... απεργία*

(Η λανθάνουσα μεταφορική χρήση «λευκή απεργία» αναμορφώνεται και δηλώνει τη διακοπή των εργασιών λόγω του χιονιού). Η χρήση αποσιωπητικών (...) μεταξύ επιθέτου και ουσιαστικού και στα δύο παραδείγματα (53), (54) προσελκύει την προσοχή του δέκτη και συμβάλλει στην αποκάλυψη της υποκρυπτόμενης ερμηνείας).

(55) Το Αιγαίο *μήλο του Παραδείσου* για τους γειτόνους μας.

(Η αναμόρφωση της γνωστής και αναμενόμενης μεταφορικής φράσης: «μήλο της έριδος» στοχεύει στην έκφραση της προσωπικής γνώμης του γράφοντος, αλλά και τον προσανατολισμό του δέκτη σε λεπτές ιδεολογικές προσεγγίσεις του μηνύματος (π.χ. το Αιγαίο θα χαρίσει μεν δύναμη στους γειτόνους μας, αλλά κάθε επεκτατική προσπάθειά τους να το οικειοποιηθούν θα αποθεί μοιραία γι' αυτούς).

β) Ο δημοσιογράφος-πομπός δημιουργεί πρωτότυπες μεταφορές με όλες τις γραμματικές κατηγορίες:

επίθετα: Στο παρ. (23) η μεταφ. χρήση του επιθ. «νοσταλγική» δηλώνει με τρόπο δημιουργικό την επιστροφή σε εκπαιδευτικά συστήματα του παρελθόντος.

ουσιαστικά:

(56) 124 δις για την *προβιά* του Ηρακλή.

Παραθετικά σύνθετα: Τα περισσότερα (16), (18), (20) αποτελούν πρωτότυπες μεταφορικές χρήσεις. Συνδέουν δημιουργικά το προσδιοριζόμενο με την εστία της μεταφοράς:

(57) *Μητέρα-θάνατος*

(Η σημασία μητέρα-έμπορος ναρκωτικών δίνεται με έμφαση ενώ παράλληλα είναι «ανοιχτή» σε βιωματικές - υπονοούμενες ερμηνείες).

Νεολογισμοί: Οι νεολογισμοί με πρωτότυπη μεταφορική σημασία είναι συνήθως σύνθετα (12), (13) ή ονοματικές νεολογικές χρήσεις που δημιουργούνται με συνένωση δύο γλωσσικών σημείων τόσο στη μορφή όσο και το περιεχόμενο για τη δήλωση της μεταφορικής χρήσης:

(58) *Καρα-ο-βίδα γκολ*

(Το γκολ του Καραβίδα λειτούργησε ως πραγματική οβίδα για την αντίπαλη ομάδα).

Η πολυσημία της πρωτότυπης μεταφορικής χρήσης δηλώνεται γραφηματικά με την εμφάνιση των γραμμάτων που παραπέμπουν σε μια επιπλέον σημασία μέσα σε παρένθεση ή ανάμεσα σε παύλες (59) είτε με αλλαγή της ορθογραφίας:

(60) Και ανήλικοι στα *ναρκω...πέδια*! Στοιχεία σοκ για το πώς περνάει ο θάνατος στη χώρα μας από τον πρόεδρο του αντιναρκωτικού αγώνα.

(Η αλλαγή της ορθογραφίας στη λέξη ναρκωπέδια και η απομάκρυνση διά τελειών (...) τμημάτων της λέξης συμβάλλουν στην κατανόηση της μεταφορικής χρήσης: ναρκωτικά = ναρκοπέδια!)

Φράσεις με πρωτότυπη μεταφορική χρήση παρουσιάζουν αυξημένη λειτουργικότητα:

(61) Είμαι *αλκοολικός της πολιτικής*.

(62) Όταν τα συνδικάτα πάψουν να είναι *μαιευτήρια αλαζονικών τεράτων*.

Το κείμενο στα παρ. (61) και (62) αποκτά έμφαση με τη χρήση δημιουργικών μεταφορών και προσελκύει τον αναγνώστη σε ενεργητική συμμετοχή στην αποκωδικοποίηση των προθετικών μηνυμάτων.

Υ. Συχνά μια πρωτότυπη μεταφορά «χτίζεται» με βάση το άμεσο γλωσσικό ή εξωγλωσσικό περιβάλλον.

Στο παρ. (56) η σημασία της πρωτότυπης μεταφοράς «προβιά»: περιουσία αποκαλύπτεται με τη βοήθεια του συγκεκριμένου γλωσσικού και εξωγλωσσικού περιβάλλοντος (Ηρακλής: αναφέ-

ρεται στην τσιμεντοβιομηχανία ΑΓΕΤ Ηρακλής) που υπαγόρευσε και την δημιουργία της.

(63) Οι διαρρήκτες... *διάβασαν* την «πρώτη σελίδα».

Η επιλογή της μεταφορικής χρήσης «διάβασαν» κατευθύνεται από το γλωσσικό περιβάλλον: «πρώτη σελίδα». Η εμφανιζόμενη διαταραχή της συνεκτικότητας της πρότασης επιλύεται με την ερμηνεία της πρωτότυπης μεταφοράς: *διάβασαν* = *διέρρηξαν* με βάση το συγκείμενο και τη γνώση ότι η «πρώτη σελίδα» αποτελεί τίτλο έργου και εδώ λειτουργεί μετωνυμικά.

δ) Η πρωτότυπη μεταφορά χρησιμοποιείται ως δάνειο από άλλο κειμενικό είδος:

(64) *Άχρωμη, άγευστη και άοσμη* η Παναχαϊκή.

Τα επίθετα αποτελούν δημιουργικές μεταφορές στο συγκεκριμένο περιβάλλον ενώ, αντίθετα, λειτουργούν κυριολεκτικά σ' ένα κείμενο που αναφέρεται στις ιδιότητες χημικών ουσιών. Η έμφαση βέβαια είναι έντονη.

Στο παρ. (33) η δημιουργική μεταφορική χρήση αποτελεί τίτλο γνωστού λογοτεχνικού μυθιστορήματος που λειτουργεί και ως αφετηρία για περαιτέρω μεταφορές: «Ο Προτασώφ Ντοστογιέφσκι» και υπονοούμενες βιωματικές συνδέσεις: ο Προτασώφ τιμώρησε δυναμικά την αντίπαλη ομάδα, έγραψε έπος η νίκη του ανάλογο σε αξία με το αναφερόμενο έργο του συμπατριώτη του συγγραφέα κ.λπ.

Η πρωτότυπη μεταφορική εκμετάλλευση ενός κειμένου (38) βοηθά το συγγραφέα να μεταδώσει με τρόπο αποτελεσματικό αλλά και υπαινικτικό τις προσωπικές του απόψεις και να πείσει ευκολότερα τον αναγνώστη.

Γενικά, η δημιουργική φαντασία του δημοσιογράφου εφευρίσκει ποικίλους τρόπους έκφρασης πρωτότυπων μεταφορών που στοχεύουν όχι μόνο στην εμφατική παρουσία του μηνύματος, αλλά κυρίως στην προβολή των ιδεολογικών - προσωπικών του απόψεων και κρίσεων.

2.3. Λειτουργία της μεταφορικής χρήσης στο κείμενο της εφημερίδας

Όλες οι μεταφορές, λανθάνουσες και πρωτότυπες — όπως ήδη έχουμε αναφέρει — επιλέγονται με συγκεκριμένο στόχο, που είναι άμεσα συνδεδεμένος με το κειμενικό είδος, στο οποίο εμφανίζονται και λειτουργούν. Ο δημοσιογράφος χρησιμοποιεί τις μεταφορές για να επιτύχει διάφορους σκοπούς:

α) Συχνότατα οι μεταφορές — λανθάνουσες ή πρωτότυπες — προσδίδουν *έμφαση* στο περιεχόμενο, ώστε να προσελκύουν το

ενδιαφέρον του αναγνώστη. Και μόνο η επιλογή της μεταφορικής αντί της κυριολεκτικής σημασίας κάνει το μήνυμα πιο έντονο, δυναμικό και οικονομικότερο (για το λόγο αυτό χρησιμοποιείται πολύ στον τίτλο, όπου με τρόπο περιληπτικό συνοψίζεται η πληροφορία).

(65) Τέσσερα με απόδοση... *λουκούμι*.

Η επιλογή της λανθάνουσας μεταφοράς αντί της κυριολεκτικής σημασίας: «άριστη, εξαιρετική»... είναι αποτελεσματικότερη.

6) Η εμφατική λειτουργία της μεταφοράς παραπέμπει και σε *βιωματική φόρτιση* του μηνύματος.

(66) «Θερμές» λύσεις (εδώ θερμές = πολεμικές).

Στα παρ. (3), (17), (66) οι μεταφορές δηλώνουν τη βιωματική φόρτιση του μηνύματος εκ μέρους του πομπού. Είναι θέβαια «ανοιχτές» σε βιωματικές συνθέσεις και ερμηνείες που θα κάνει και ο αναγνώστης κατά την αποκωδικοποίησή τους.

γ) Η βιωματική ερμηνεία του μεταφορικού λόγου αποτελεί μία μόνο διάσταση της διαδικασίας αποκωδικοποίησής τους· εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των *υπονοούμενων συμπερασμάτων*. Η αποκάλυψη των προθέσεων του πομπού σχετίζεται άμεσα με τις διαδικασίες συναγωγής συμπερασμάτων από την προθετικά επιλεγμένη μεταφορική χρήση. Όταν η πρόθεση του δημιουργού εξαντλείται σε μια απλή εμφατική προβολή της πληροφορίας, τότε τα συμπεράσματα είναι περιορισμένα και συνάγονται εύκολα (31). Όταν ο πομπός στοχεύει μέσω της μεταφοράς στην *έκφραση της προσωπικής του γνώμης* που είναι *ιδεολογικά προσανατολισμένη*, ο δέκτης ενεργοποιείται για να αναγνωρίσει τις υπονοούμενες θέσεις - κρίσεις:

(67) Είπαμε ένα *μελαγχολικό* αντίο στην κάθαρση. Και προειδοποιήσαμε τον κόσμο ότι μόνο φραστική και *άσφαιρη* θα ήταν η καταδίκη.

Όσο πιο υπαινικτικός γίνεται ο μεταφορικός λόγος, τόσο πιο ανευρετική — μέσω περιβάλλοντος — γίνεται η διαδικασία αποκρυπτογράφησης και προσέγγισης του ιδεολογικά φορτισμένου λόγου: (68) Χρειαζόμαστε *κυβέρνηση-γροθιά* και όχι «κουρελιού» καμωμένη από *ρετάλια εκπτώσεων*.

δ) Η μεταφορά χρησιμοποιείται στο κείμενο της εφημερίδας για να εκφράσει τα *πλέον κεντρικά σημεία της πληροφορίας* που θέλει να μεταδώσει ο δημοσιογράφος. Εκτός από τον τίτλο η ίδια μεταφορά είναι δυνατόν να επέχει και θέση επιλόγου, ώστε να αποτελεί το επιστέγασμα όλου του άρθρου και να αποβλέπει στην *πειθώ* του αναγνώστη.

Ο ακόλουθος πρωτότυπος - υπαινικτικός μεταφορικός τίτλος:

(69) «*Με το συμπρέρο ως το διπλοσάγγο*»... που απευθύνεται: ... «στους λεβέντες... που υποτίθεται ότι κόπτονται και σφάζο-

νται για την θωράκιση των ακριτικών περιοχών...» χρησιμεύει και ως επίλογος του ίδιου άρθρου:

«Όταν δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι δικοί μας λεβέντες ροχαλίζουν μακαρίως στην Αθήνα με το *σομπρέρο τους* κατεβασμένο *ως το... διπλοσάγονό τους...*»¹⁵.

Αυτή η «κυκλική» — για να θυμηθούμε το λογοτεχνικό σχήμα του κύκλου — χρήση της μεταφοράς δείχνει τον κεντρικό ρόλο που παίζει μέσα στο κείμενο εκφράζοντας τεχνηέντως τις προσωπικές απόψεις του συγγραφέα, τις οποίες καλείται να εντοπίσει — άσχετα με το αν θα τις ακολουθήσει ή όχι — ο αναγνώστης.

ε) Η μεταφορά συμβάλλει και στην αλλαγή του θέματος (topic) μέσα στο κείμενο - άρθρο. Το καινούργιο θέμα, στην αρχή μιας νέας παραγράφου συχνότατα δηλώνεται με μεταφορικό — έντονα υπαινικτικό — λόγο και, ως εκ τούτου, αρκετά δελεαστικό για τον αναγνώστη, που το προσεγγίζει με περισσότερο ενδιαφέρον.

(70) Στο πολιτικό άρθρο με τίτλο «Οκτώ ανοιχτά μέτωπα το '92»¹⁶ η ανάλυση των οκτώ βασικών τομέων «που κρίνουν την τύχη μιας κυβέρνησης: Οικονομία, Εξωτερική Πολιτική, Άμυνα, Δημόσια Τάξη, Δημόσια Διοίκηση, Υγεία και Πρόνοια, η Παιδεία με τον Πολιτισμό και τα Δημόσια Έργα» βασίζεται και στη χρήση μεταφορών.

Συγκεκριμένα, η μετάβαση από το ένα θέμα στο άλλο, στο παραπάνω άρθρο συνήθως δηλώνεται και με την χρήση μεταφορών. Με τον τρόπο αυτό, το νέο θέμα λαμβάνει έμφαση, βιωματική και ιδεολογική φόρτιση.

Η Οικονομία είναι η *λυδία λίθος* και το μέγα κριτήριο για την κυβέρνηση Μητσοτάκη
Στην Εσωτερική Πολιτική και την Άμυνα όλα πήγαν καλά το '91. Είναι τα *χρυσά αντίθαρα* που εξισορροπούν κάπως τις γκάφες... στους άλλους τομείς».

Γενικά, η δυναμική και παράλληλα λειτουργικότητα — όπως είδαμε — χρήση της μεταφοράς στο κείμενο της εφημερίδας εκφράζει και ικανοποιεί απόλυτα την πρόθεση του δημοσιογράφου για ένα οικονομικό μήνυμα που δρα όμως ως «πληροφοριακή βόμβα».

15. Χρ. Πασαλάρη: Απογευματινή 7/10/91.

16. Χρ. Πασαλάρη: Απογευματινή 30/12/91.

3. Συμπέρασμα

Η παρούσα εργασία — πειραματική και πρώτη προσέγγισή μας στο μεγάλο θέμα της μεταφοράς — προσπάθησε να τονίσει τα ακόλουθα σημεία:

α. Η μεταφορά επιλέγεται από το δημοσιογράφο με συγκεκριμένο πληροφοριακό και επικοινωνιακό στόχο, μέσα στην ευρύτερη προσπάθειά του για επίτευξη της άριστης συνάφειας με τον αναγνώστη, το ερέθισμα και το περιβάλλον. Ο εντοπισμός του πληροφοριακού και επικοινωνιακού περιεχομένου της μεταφοράς από το δέκτη δεν απαιτεί ιδιαίτερες ερμηνευτικές δεξιότητες· απλά επιτυγχάνεται με την αποκωδικοποίηση των προθέσεων του πομπού μέσα από αυτόματες ή περισσότερο ενεργητικές συνεπαγωγικές ερμηνείες του αναγνώστη.

β. Η προθετικότητα του δημοσιογράφου σχετικά με τη χρήση των μεταφορών πιστεύουμε ότι πρέπει να συνδεθεί και με το είδος του κειμένου, στο οποίο λειτουργούν οι μεταφορές.

γ. Στο κείμενο της εφημερίδας η έντονη χρήση των μεταφορών δηλώνεται με μια ποικιλία γραμματικών κατηγοριών και σχημάτων.

δ. Η προσέγγιση των λανθανουσών μεταφορικών χρήσεων από τον αναγνώστη κατά τη γνώμη μας, είναι εύκολη ή ευκολότερη ανάλογα από τη γνώση του κόσμου που απαιτείται για την ερμηνεία τους. Όσο πιο εξειδικευμένη είναι, τόσο πιο ανιχνευτική γίνεται η προσέγγισή τους.

ε. Η άμεση σχέση και συνάφεια των μεταφορών με το περιβάλλον (γλωσσικό και εξωγλωσσικό) θεωρούμε ότι καθορίζει και την ερμηνεία των λανθανουσών μεταφορών, που συχνά λειτουργούν και ως μεταφορές - πρότυπο στο εξεταζόμενο κειμενικό είδος.

στ. Η σύνδεση, ή εξάρτηση της μεταφορικής χρήσης από την πρόθεση του δημιουργού γίνεται εμφανής μέσα από διάφορους τρόπους δημιουργικής εκμετάλλευσης και παρουσίας της σημασίας λανθανουσών μεταφορών, ώστε να αποκτούν μεγαλύτερη πληροφορικότητα και αποτελεσματικότητα και να προσελκύουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη σε μια ενεργητικότερη προσέγγισή τους απ' ό,τι οι απλές λανθάνουσες μεταφορές, που δεν έχει «ζωντανάψει» η δημιουργικότητα του συγγραφέα-δημοσιογράφου.

ζ. Οι πρωτότυπες μεταφορές, υλοποιούνται με τη δημιουργία νεολογισμών και την εκμετάλλευση όλων των γραμματικών κατηγοριών. Ερμηνεύονται με βάση το περιβάλλον και οδηγούν τον αναγνώστη στην κατανόηση των προσωπικών, ιδεολογικά φορτισμένων απόψεων και κρίσεων του μέσα από υπονοούμενες ερμηνείες και συνδέσεις.

η. Λανθάνουσες και πρωτότυπες μεταφορές στο κείμενο της εφημερίδας εμφανίζουν αυξημένη λειτουργικότητα. Συμβάλλουν στην emphatic και biomatic προβολή του μηνύματος, εκφράζουν τις προσωπικές απόψεις του γράφοντος, συχνά με υπαινικτικό τρόπο, τονίζουν τα κύρια σημεία της πληροφορίας, διευκολύνουν το δέκτη στην παρακολούθηση της θεματικής οργάνωσης του κειμένου και την αποκωδικοποίηση των προθέσεων του δημοσιογράφου μέσα από συνεπαγωγική - ερμηνευτική προσέγγιση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bergmann M. 1979 «Metaphor and formal semantic theory» *Poetics* 8 1/2, 213-229
- Δημητρακοπούλου Ι. - Μόζερ Α. 1990: «Προκαταρκτικές σκέψεις για τη μεταφορά». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της 10ης ετήσιας συνάντησης του τομέα Γλωσσολογίας του ΑΠΘ (9-11 Μαΐου 1989)*, 416-476.
- Fairclough 1989: *Language and power* (London: Longman).
- Lerman C. 1985: «Media analysis of a Presidential Speech» στον Dijk T. van (εκδ.), *Discourse and Communication*, (Berlin: Walter de Gruyter), 185-216.
- Mack D. 1975: «Metaphoring as speech act» *Poetics* 4 2/3 221-256.
- Mackridge P. 1985: *The modern Greek language* (Oxford: Oxford Univ. Press).
- Noppen J-P 1988: «Metaphors» στους Petöfi J. - Olivi T. (εκδ.) *Von der Verbalen Konstitution zur symbolischen Bedeutung* (= Papiere zur Textlinguistik 62) (Hamburg: Buske), 115-153.
- Panagopoulou E. 1990: «Metaphor in foreign language teaching: evidence from modern Greek». *Ανακοίνωση στο 9ο Παγκόσμιο Συνέδριο Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας, Χαλκιδική 15-21 Απριλίου 1990*.
- Sperber D. - Wilson D. 1986: *Relevance* (Oxford: Blackwell).
- Τριανταφυλλίδης, Μ. 1962: *Λεξιλογικές ασκήσεις* (Θεσ/νίκη: Εκδόσεις Ινστιτούτου Νεοελληνικών σπουδών).

SUMMARY

Matoula Kutsulelu, *Attractive metaphors: (use and function of metaphor in the press)*

Metaphor is chosen by the journalist to make clear a communicative and informative intention in his effort to manifest that his message is relevant to the addressee, the stimulus and the context. The decoding of the intentional content of metaphors requires no special interpretative abilities and procedures; it is an outcome of strong or weak implicatures made by the reader. The intentionality of metaphorical use — we think — is connected with the text-genre in which metaphors function. In the press, the occurrence of metaphors is very frequent and multifunctional. Dormant metaphors are frequently used in a productive way to increase their informativity and effectiveness and attract the reader's interest to explore the journalist's intention. Novel metaphors create a strong impression on the reader. He interprets them exploring the immediate context and contextual effects which are understood as weakly implicated by the ideological and intentional message. Dormant and novel metaphors are used in the press to emphasize the message, to express the writer's personal view, to summarize a situation, to indicate the central points of discourse and to help the reader to process the message through stronger or weaker implications.

